

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-1-161-176>

УДК 373.3/5.015.31: [355.01:172.15]

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

*Любов Канішевська,
доктор педагогічних наук, професор,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3694-2054>

*Вікторія Рагозіна,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ*

СТАН ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: РЕЗУЛЬТАТИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ОПИТУВАННЯ УЧНІВ І ВЧИТЕЛІВ

Анотація. Метою статті є висвітлення результатів Всеукраїнського опитування щодо здійснення військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти, реалізованого на етапі констатувального експерименту в межах наукового дослідження «Організаційно-педагогічні умови та технології єдності фізичного і військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти» (2023-2025 рр.) лабораторією національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України. Для досягнення поставленої мети були застосовані методи: аналіз, класифікацію, узагальнення, анкетування – з метою систематизації та узагальнення емпіричних даних Всеукраїнського опитування щодо військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти.

Всеукраїнським опитуванням, що мало на меті визначення стану військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти України, охоплено 28 464 старшокласники і 21 665 учителів закладів загальної середньої освіти 19-ти областей і обласних центрів України.

Проведене Всеукраїнське опитування старшокласників і вчителів щодо військово-патріотичного виховання в умовах освітнього процесу закладів загальної середньої освіти дозволяло з'ясувати: рівень усвідомленості старшокласниками зв'язку подій історичного минулого України з її сьогоденням і майбутнім як незалежної держави, визначення їхнього бажання пов'язувати своє життя з Україною та працювати для її розвитку й становлення; ефективність змісту і форм військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти, їхню відповідність соціальному замовленню й запитам молодих людей; наявність у старшокласників чіткої позиції щодо патріотизму і його виявлення в сьогоденні, ставлення до виконання свого обов'язку як громадянина держави щодо її захисту, можливості самооцінки старшокласниками власної активності й необхідності цілеспрямованих і поступальних кроків щодо цього вже зараз; наявність конкретних дій старшокласників на шляху моральної і фізичної підготовки до захисту України в майбутньому.

Результати опитування виявили проблеми, що потребують осмислення та окреслюють освітнім закладам перспективи реформатування їхньої діяльності та врахування соціального замовлення.

Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на теоретичне обґрунтування та експериментальну перевірку організаційно-педагогічних умов та технологій забезпечення єдності фізичного і військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, стан військово-патріотичного виховання, заклади загальної середньої освіти, учні та учнівська молодь, учителі, Всеукраїнське опитування, форми і методи виховання.

© Любов Канішевська, Вікторія Рагозіна, 2024

Вступ. Від 2014 р. Україна у своєму становленні переживає складний період, означений порушенням її кордонів, незалежності суверенної держави. 2022-2024 рр. – період

ведення повномасштабної війни росії проти України – стали особливо важким випробуванням для країни і всього українського народу, який героїчно протистоїть ворогу зі зброєю в руках та захищає власну державу і демократичні цінності, котрого живить та підтримує в боротьбі національний дух і патріотизм на підґрунті власної історії, мови, самобутньої культури й традиції. Національна ідея та її відстоювання стали нині тим об'єднуючим українців вектором, що допомагає долати тяжкі випробування та рухатися вперед, перемагати на фронті й самовіддано працювати в тилу на перемогу, розвивати державність попри суворі обставини війни.

З огляду на ці процеси проблема військово-патріотичного виховання учнів постає найбільш гостро перед усією освітянською спільнотою та потребує вжиття невідкладних заходів на шляху її вирішення.

Нормативно-правовою основою системи військово-патріотичного виховання є: Закони України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022) [5], «Про основи національного спротиву» (2023) [6], Стратегія воєнної безпеки України (2021) [20], Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) [11].

Вагомий унесок у розроблення теоретико-методичних засад військово-патріотичного виховання старшокласників зробили сучасні вітчизняні вчені І. Бех [1; 2], Е. Бородай [3], М. Зубалій [7; 16; 18], В. Івашковський [8], Л. Канішевська [2; 9; 10], Р. Малиношеський [2; 9], Б. Мисак [12], А. Назарчук [14], О. Остапенко [15; 16; 17; 18], В. Рагозіна [19], М. Тимчик [16; 17; 18], Т. Ціпан [22], К. Чорна [1] та інші.

Колективом науковців Інституту проблем виховання НАПН України 2023 р. розроблено стратегічні напрями військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України, що надають практикам теоретико-методологічні підходи і педагогічний інструментарій для реалізації військово-патріотичного виховання учнів та учнівської молоді в практичній площині [4].

На допомогу практикам науковцями проводяться заходи, що розвивають методики й технології та успішний досвід реалізації військово-патріотичного виховання в освіті [9].

Водночас зумовлені російсько-українською війною 2022-2024 рр. нові виклики перед українською державою у всіх сферах її діяльності, зокрема й системі освіти, викликають необхідність швидкої трансформації змісту, форм і методів у роботі педагогів усіх складників системи освіти – відповідно до швидкозмінюваних ситуацій, що розгортаються зовні й усередині країни. Відповідно виникає потреба в проведенні систематичних моніторингових досліджень з метою виявлення наявного стану в освітній сфері та певного роду проблем, їхньому вивченні та вжитті швидких заходів щодо змін на краще.

Метою статті є висвітлення результатів Всеукраїнського опитування щодо здійснення військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти, реалізованого на етапі констатувального експерименту в межах наукового дослідження «Організаційно-педагогічні умови та технології єдності фізичного і військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти» (2023-2025 рр.) лабораторією національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Завдання статті: вивчити стан військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти; визначити напрями подальшого здійснення виховних впливів на учнів у процесі формувального етапу експерименту; окреслити перспективи переформатування діяльності освітніх закладів та їхніх працівників.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та завдань дослідження були застосовані методи: аналіз, класифікацію, узагальнення, анкетування – з метою систематизації та узагальнення емпіричних даних Всеукраїнського опитування щодо військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти; вивчення стану військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. У межах констатувального дослідження було заплановане Всеукраїнське опитування учнів і вчителів, що реалізувалося в період жовтня-листопада 2023 р. Організаторами й експертами цього дослідження були: Канішевська Л. В. – доктор педагогічних наук, професор; Рагозіна В. В. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник. В опитуванні брали участь 28 464 старшокласники і 21 665 учителів закладів загальної середньої освіти 19-ти областей і обласних центрів України. Така вибірка дозволила забезпечити достовірність результатів опитування.

Опитування респондентів відбувалося шляхом анкетування, при цьому комплекси стандартизованих запитань було розроблено для учнів і вчителів окремо, у цифровому форматі (на гугл-диску), що було зручним для заповнення респондентами та узагальнення даних експертами. Запитання анкет були сформульовані таким чином, щоб виявити проблеми у змісті, організації й реалізації військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти, – з тим, щоб у найближчій перспективі окреслити й реалізувати кроки щодо конструктивних змін у цій сфері. Прогнозувалося, що отримані результати будуть відправними для оновлення змісту та розроблення оптимальних форм і методів роботи з учнями в період воєнного стану – у контексті завдань військово-патріотичного виховання учнів, визначених законодавчими документами й освітніми програмами. Передбачалося, що вивчення думки респондентів щодо зазначеної вище проблеми допоможе врахувати інтереси й уподобання сучасних старшокласників під час розроблення й реалізації педагогічного інструментарію на формувальному етапі дослідження.

Онлайн-анкетування було добровільним та анонімним, про що кожен учасник був проінформований, – на початку опитування містилася відповідна інформація.

Результати опитування старшокласників показали таке: 49,7 % учнів зазначили, що історичне минуле країни дуже важливе для її розвитку, оскільки історію України необхідно вивчати та знати сучасній молоді. На противагу їм 8 % опитаних вважають це не є суттєвим для життєдіяльності в контексті подій сьогодення в Україні. Інша значна частина опитаних – 42,3 % старшокласників – зайняла проміжну позицію: «кожен сам обирає, наскільки важливе й потрібне для нього знання історичної спадщини».

Так, 24,7 % учнів старшого шкільного віку зацікавлені подіями історичного минулого нашої країни та бажали б отримати відповіді на багато запитань щодо цього – отже, їхній інтерес і бажання «дійти суті» в цих питаннях потребує задоволення з боку вчителів та відповідного розроблення змісту і форматів подання інформації учням у межах уроків і позаурочної роботи, над чим слід думати та шукати шляхи реалізації. 28,3 % старшокласників більше знаходяться в моменті подій в Україні та гостро їх переживають. Уважаємо, що вчителям слід звернути увагу на цей показник, як і на цифру 47,0 %, – менше третини опитаних учнів тільки певною мірою цікавляться подіями історичного минулого нашої країни (рис. 1), оскільки молоді люди мають усвідомлювати, що сучасне й майбутнє України залежить від прийнятих на різних рівнях рішень і подій, що сталися в її історичному минулому.

Чи впливає знання історичного минулого на подальше життя держави та її населення?
28 177 відповідей

Рис. 1. Відповіді учнів щодо впливу знань про історичне минуле на розвиток держави та її народу.

А отже, слід стимулювати старшокласників, використовуючи інтерактивні методи і форми роботи, опрацьовувати навчальний матеріал з історії, літератури, мови та інших предметів, осмислювати його, проводити паралелі й робити висновки, що мають значення як для них, так і держави. Тоді надія, що нинішні рішення молодих людей будуть на користь своєї держави, стане зреалізованою.

Не можуть не надихати відповіді старшокласників щодо планів на їхнє майбутнє: 60,3 % опитаних планують пов'язувати своє життя з майбутнім України; 12,0 % старшокласників виявили бажання спробувати влаштувати своє життя за межами країнами; 27,7 % респондентів визначаються в цьому запитанні з огляду на небезпеки, пов'язані з війною (рис. 2).

Чи бачите ви своє майбутнє життя цілісно з Українською державою, нацією?
28 106 відповідей

Рис. 2. Відповіді учнів щодо виявлення їхнього бажання пов'язати своє життя з Україною в майбутньому.

Отже, сучасна молодь не є байдужою до долі України і її майбутнього, оскільки бажає жити та працювати у власній країні, укласти свої ресурси в її післявоєнний розквіт.

У контексті попереднього запитання нас також цікавила думка учнів щодо патріотизму та їхня дієва позиція щодо цього, у чому саме це проявляється. Відповіді можна побачити на рис. 3.

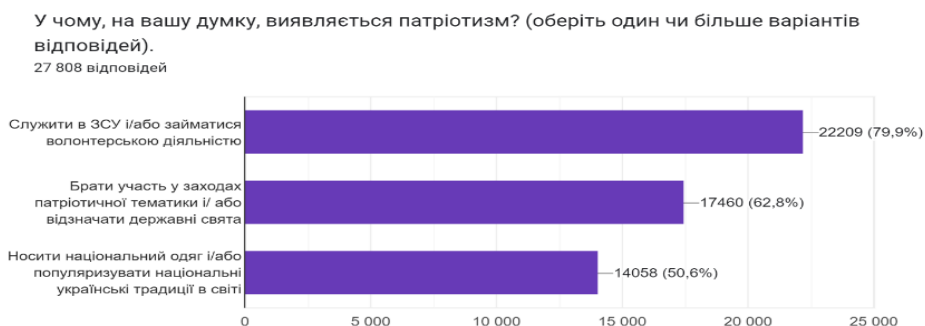

Рис. 3. Результати відповідей старшокласників щодо проявів патріотизму.

Як бачимо, більшість респондентів (79,9 %) вважає, що патріотизм проявляється в служінні в ЗСУ і/або у волонтерській діяльності. Також учні зазначають опосередковані ознаки вияву патріотизму: брати участь у заходах патріотичної тематики і/або відзначенні державних свят (62,8 %) та носити національний одяг і/або популяризувати національні українські традиції у світі (50,6 %). Отже, старшокласники розуміють пріоритетність вияву

патріотичних почуттів нині у дії: служити у ЗСУ і допомагати армії. Значущим постає запитання щодо самопідготовки учнів до цього обов'язку. Однак, тільки 40,3 % опитаних старшокласників активізуються в цьому напрямі – займаються спортом, відвідують курси самооборони чи надання першої медичної допомоги; 34,5 % школярів живуть у звичному режимі (прогулянки, зарядка), а 25,1 % респондентів не приділяє цьому належної уваги.

Уважаємо, що ці дані вказують на необхідність більш рішучих кроків щодо покращення фізичної підготовки старшокласників як майбутніх воїнів на уроках фізичної культури, у гуртках – зацікавлення молоді сучасними формами роботи. Ідеться також про заохочення учнів до всеукраїнських заходів військово-патріотичної тематики (зокрема Всеукраїнської військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») та інших. Робота в цьому напрямі здійснюється на недостатньому рівні: тільки 9,9 % учнів часто брали участь у цій грі, 17,1 % респондентів – час від часу, а 73 % опитаних старшокласників ніколи не долучалися до неї. Слід активізувати зусилля вчителів і вихователів щодо мотивування молоді проявляти активність, зважаючи на те, що учні звертають увагу на дії дорослих – справжніх патріотів своєї країни, беруть з них приклад і прагнуть їм допомагати: 70,3 % опитаних старшокласників разом з дорослими та однолітками – батьками, родичами, друзями – донатять на ЗСУ, 39,7 % старшокласників займаються волонтерською діяльністю (благодійні ярмарки, акції, концерти), тобто виявляють активну позицію. І тільки 17,5 % опитаних є нейтральними до заходів підтримки ЗСУ (рис. 4).

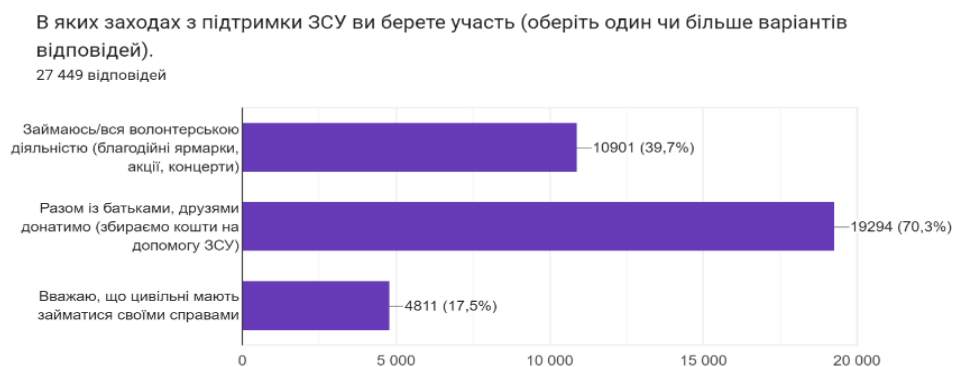

Рис. 4. Результати відповідей учнів щодо способів їхньої підтримки ЗСУ.

Необхідність оновлення змісту і форм роботи зі старшокласниками підтвердили відповіді на запитання щодо проведення уроків предмета «Захист України», гурткової і позаурочної роботи. Так, учні виступають за зміни у викладанні змісту вищезазначеного предмета та оновленні форм і методів означеного процесу, котрі відповідали б інтересам і потребам сучасної молоді (рис. 5).

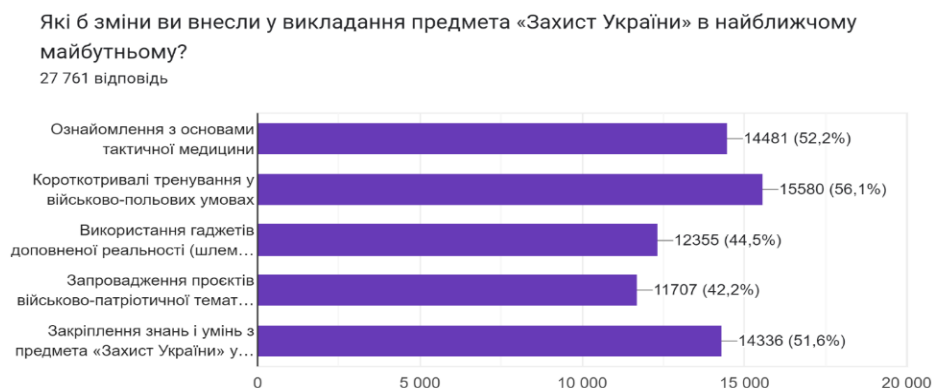

Рис. 5. Результати відповідей учнів щодо змін у викладанні предмету «Захист України».

Аналіз зібраних даних також актуалізував такі результати: школярі зазначають, що в закладах проводяться заходи відповідної тематики щотижня (20,6 %) і щомісяця (35,8 %), однак, на думку учнів, їх має бути більше (43,5 %). Водночас активну участь у них беруть тільки 12,3 % старшокласників. Інші школярі – 63,0 % – долучаються, коли є час і бажання, інша частина – 24,8 % цікавляться заходами інших напрямів. Уважаємо, що слід додатково з'ясувати, чому заходи, що проводяться з метою військово-патріотичного виховання, недостатньо мотивують старшокласників для участі в них: причинами можуть слугувати завантаженість учнів напередодні ЗНО і вступу до закладів вищої освіти чи традиційність і застарілість форматів роботи із сучасною молоддю та ін.

Осібним блоком були запитання, що засвідчували розуміння старшокласниками дієвості українського мистецтва у вихованні українця-патріота. Учням пропонувалися запитання, що виявляли: усвідомлення школярами унікальності мистецтва для впливу на виховання патріотизму; їхню обізнаність у царині українського мистецтва, зацікавленість мистецькими видами діяльності та заходами патріотичної тематики. Виявилося, що близько половини учнів (що 44,7 %) вважають, що українське мистецтво потужно впливає на виховання патріотичних почуттів людини, хоча 46,6 % опитаних зазначають, що більші можливості для цього мають такі предмети, як українська мова і література, історія України.

Окреме запитання анкети спрямовувалося на виявлення обізнаності старшокласників щодо українського мистецтва – їм пропонувалося спробувати назвати 3-5 відомих імен у галузі українського мистецтва минулого й сучасності. Відповіді засвідчили більшу обізнаність учнів у галузі української музики і кіномистецтва. Так, більше половини респондентів (58,3 %) можуть з легкістю назвати 3-5 українських музикантів і/або гуртів; більше третини опитуваних (35,1 %) – українських кінорежисерів і/або акторів. Менше учні цікавляться українським образотворчим і декоративно-ужитковим мистецтвом, а тому відсоток тих, кому відомі видатні українські художники і майстри, – є меншим (23,4 %).

Прикро, але 22,8 % респондентів чесно визнали, що вони не володіють інформацією щодо персоналій українського мистецтва в будь-яких його різновидах та не можуть їх назвати. Ці дані є тривожним сигналом того, що значні культурно-мистецькі надбання проходять повз душу й розум молоді, що частина учнів не дотична до мистецьких подій минулого й сьогодення, усвідомлення їхньої ролі в становленні України як держави.

У процесі опитування з'ясувалося, що сучасних старшокласників зацікавлює перегляд кінофільмів, мультфільмів на патріотичну тематику (70,1 %), виступи музичних гуртів на патріотичну тематику і/або виступ народних танцювальних колективів (43,7 %), виставки художників, майстрів декоративно-ужиткового мистецтва (39,6 %). Отже, засвідчена дієвість означених видів мистецтва у формуванні військово-патріотичної складової особистості учнів. Відповідно слід обирати ці різновиди виховних заходів під час розроблення формувальних впливів на учнів з метою військово-патріотичного виховання молоді, особливо з огляду на збільшення кількості і якості сучасного українського кіно, музичного і художнього контенту. Мотивуючими для старшокласників є патріотичні квести і/або пошукові експедиції (74,9 %), зустрічі з митцями і/або художні майстер-класи (36,2 %), конкурс пісні і/або танцювально-спортивний флешмоб (28,0 %). Уважаємо, що сучасній молоді цікаві дослідницькі форми роботи, які стимулюють до пізнання нового на основі пошуку фактів, інформації, ознайомлення із цікавими розвідками, що дозволяє в процесі аналізу й узагальнення демонструвати власні креативні ідеї, думки, висувати варіанти рішення (рис. 6).

Рис. 6. Результати відповідей учнів щодо цікавих локацій для їхніх відвідин.

Опитування вчителів закладів загальної середньої освіти спрямовувалося на виявлення: бачення педагогами потенціалу предметів, зокрема курсу «Мистецтво», у процесі військово-патріотичної підготовки учнів, розуміння потенціалу урочної й позаурочної роботи; застосовуваних ними форм і методів військово-патріотичного виховання на уроках і

в позаурочній роботі та їхньої ефективності; спостереження за старшокласниками з метою врахування їхньої зацікавленості заходами військово-патріотичної тематики. Особливо цікавило, чи використовується мистецький контент на уроках та який саме; наскільки широким є кругозір учителів щодо українського мистецтва та його митців.

Відповіді вчителів дали можливість зробити певні висновки. Так, 72,3 % педагогів віддають перевагу у військово-патріотичному вихованні учнів, окрім предмета «Захист України», українській мові і літературі, історії; 24,5 % вчителів убачають більший потенціал у цьому уроків фізичного виховання, і тільки – 3,1 % – інтегрованому курсу «Мистецтво».

З'ясувати думку вчителів щодо відповідальності за військово-патріотичну вихованість учнів дозволило запитання анкети: «Коли і хто має здійснювати цей процес (фахівці в урочній, позаурочній, позашкільній роботі)?». Відповіді розподілилися так: 34,4 % учителів вважають, що військово-патріотичне виховання учнів має здійснюватися під час уроків; 35,6 % опитаних – у позаурочній роботі (гуртки, заходи), а 30 % респондентів указали, що цим мають опікуватися організації відповідного призначення («Джура», військово-патріотичні чи військово-спортивні клуби тощо).

Дещо несподіваними виявилися відповіді вчителів щодо методів і форм роботи, які вони найчастіше використовують на своїх уроках з метою військово-патріотичного виховання старшокласників. Так, 87,7 % опитуваних педагогів віддали перевагу бесідам, розповідям на військово-патріотичну тематику. Це викликає здивування, адже старшокласники вже мають досвід самостійної пізнавальної, творчої, дослідницько-пошукової діяльності, що може бути успішно використано у запровадженні інтерактивних форм роботи. 59,5 % вчителів віддали належне інтерактивним іграм, квестам, дискусіям, 35,6 % – творчим мікро- і макропроєктам. 31,1 % респондентів використовують записи інтерв'ю з фахівцями (військовими, лікарями, арттерапевтами та ін.).

Серед форм роботи із старшокласниками, що вчителі могли б запропонувати своїм учням, вони обрали: презентації про своїх військових-земляків (37,3 %); проведення чи ініціювання благодійних акцій чи ініціатив із задіяванням інших осіб (майстрів, митців тощо), організацій (музеїв, філармоній, шкіл мистецтв тощо), залучення потенціалу громади (44,1 %); 18,6 % учителів стимулювали б учнів узяти участь у розробленні й реалізації заходу інтерактивних форматів (віртуальної пошуково-дослідницької гри, квесту в межах школи тощо). Вважаємо, що вчителям необхідно взаємодіяти із старшокласниками щодо цікавих і пріоритетних для них форм роботи – виявляти це у спілкуванні та практикувати у позаурочний час. Бажано традиційні форми роботи (створення презентацій учнями) замінити на більш сучасні (дослідницькі і творчі проєкти, флешмоби та ін.), включати учнів у активні форми роботи, в яких вони могли б проявити свої компетентності у різних сферах.

Особливо значуще, що самі вчителі помічають виявлення зацікавленості 50 % школярів заходами військово-патріотичної тематики – про це зазначили 46,0, % педагогів; 37,5 % вчителів відзначають, що таких учнів є від 20 % до 40 %.

В анкеті педагогам пропонувалося виокремити методи, які, на їхню думку, є ефективними у військово-патріотичному вихованні молоді в позаурочний час. Відповідні результати представлено на рис. 7.

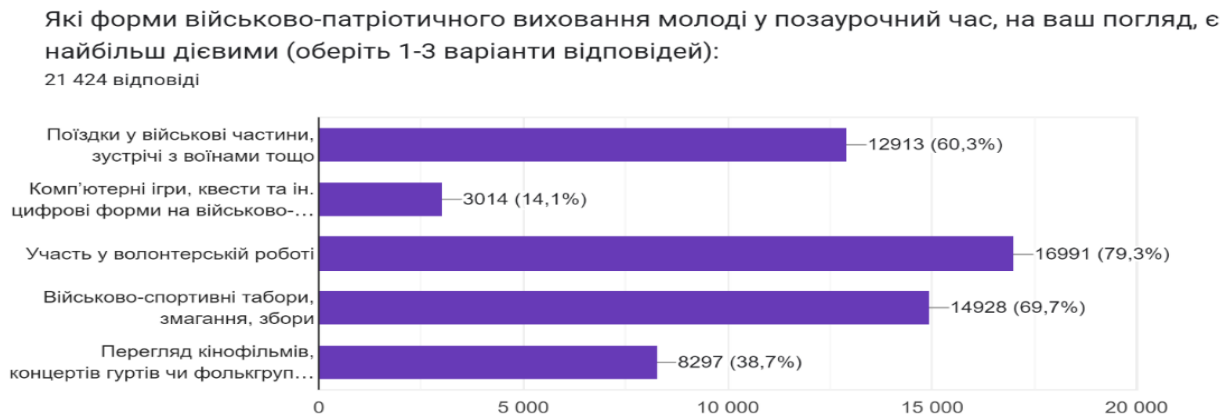

Рис. 7. Результати відповідей учителів щодо дієвих методів військово-патріотичного виховання в позаурочний час.

Отже, учителям слід працювати, щоб вибудовувати зміст, форми і методи військово-патріотичного виховання учнів в освітньому процесі відповідно до запитів сучасних учнів, вивчати й інтегрувати у власну діяльність успішний інноваційний досвід.

Окремим блоком запитань до вчителів закладів загальної середньої освіти були ті, що пов'язані з мистецтвом як засобом військово-патріотичного виховання учнів. Розуміючи важливість мистецтва у вихованні патріотичних почуттів, формуванні національної свідомості вчителів, респонденти зазначили, що залучають мистецький контент у зміст своїх уроків: часто – 38,2 % педагогів; інколи, коли того потребує розкриття теми уроку, – 52,1 %; не задіюють мистецтво під час викладання свого предмету – 9,7 % опитаних. З метою впливу на емоційну сферу учнів у контексті тем предметів, котрі викладають, учителі частіше використовують фрагменти кінофільмів чи телепрограм – 76,3 %; музичний матеріал (пісні, музичні твори, фольклор) – 70,1 %; художні твори (картини, твори декоративно-ужиткового мистецтва) – 56,3 %; менше – фрагменти театральних вистав – музичних, драматичних, оперних – 16,6 % та фрагменти виступів танцювальних колективів (народних, сучасних тощо) – 12,6 %. Можна зробити проміжний висновок, що вчителі певною мірою враховують інтереси старшокласників щодо використання мистецтва кіно і музичного мистецтва, їхній потяг пізнавати ці види мистецької діяльності та виявляти себе в них. Однак, це можна реалізовувати ширше.

Проте, відповіді на запитання анкети, де респондентам пропонувалося назвати 3-5 відомих імен у галузі українського мистецтва минулого і сучасності, засвідчують недостатній рівень обізнаності вчителів з різними видами українського мистецтва. З легкістю це змогли зробити тільки 24,2 % вчителів, більшість більш-менш орієнтуються в цьому питанні та можуть назвати відомих митців у кількох галузях (64,1 %), 11,7 % практиків не можуть пригадати і назвати 3-5 відомих митців українського мистецтва. Як бачимо, учителям необхідно працювати над розширенням свого мистецького кругозору та здійсненням самоосвіти в цьому напрямі. З огляду на потенціал мистецтва у військово-патріотичному вихованні учнів можна порекомендувати педагогам виявляти більше зацікавленості культурним життям і мистецтвом України, що з початком війни набуло нових орієнтирів і смислів, а патріотична тематика звучала по-новому. Відповідно тоді вчителі зможуть більше його використовувати з освітньо-виховною метою та надихати своїх учнів мистецтвом, виховуючи українців нової доби.

Обговорення. Порівняємо результати реалізованого нами Всеукраїнського опитування-2023 р. з подібними дослідженнями, зреалізованими у останні роки – за окремими позиціями.

Так, 2017 року Громадською Організацією «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» на замовлення Міністерства молоді та спорту України проводилося опитування. Більшість учнівської молоді (80,1 %) на той момент часу була готова до захисту зі зброєю в руках свого населеного пункту і області, демонструючи регіональний патріотизм [13].

У період 2021-2022 рр. було здійснене експериментальне дослідження моніторингового характеру, проведене науковцями Інституту проблем виховання НАПН України (О. Остапенко, М. Тимчик, М. Зубалій, К. Журба, Д. Бінецький, Н. Касіч, І. Кузора). Його результати стали вагомими в контексті розроблення проблеми військово-патріотичного виховання учнівської молоді, що актуалізувалася від 2024 р. Результати анкетування в межах вищеназваного дослідження засвідчили, що ступінь усвідомлення старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання як важлива складова життєдіяльності людини» виражений такими показниками: високим рівнем – 12,9 % (10 кл.), 12,8 % (11 кл.); середнім рівнем – 21,0 % (10 кл.), 20,0 % (11 кл.); низьким рівнем – 66,1 % (10 кл.), 67,2 % (11 кл.). Опитування щодо ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти показало, що учні надають перевагу ігровим, практично орієнтованим формам роботи з військово-патріотичного виховання, зокрема участі в заходах організації «Пласт» (42 %), змаганнях з військово-прикладних видів спорту (37 %), патріотичних клубах (31 %).

Опитування старшокласників щодо мотивів відвідування уроків предмета «Захист України» показало, що 61,9 % старшокласників 10–11 класів відвідують ці уроки, керуючись мотивами, які не відносяться до самовдосконалення (поспілкуватися з товаришами, отримати оцінку, уникнути неприємностей від учителя). І тільки 40,6 % старшокласників 10–11 класів мотивовані щодо підготовки до служби в ЗСУ. Також анкетування показало, що ставлення старшокласників до військово-патріотичної діяльності засвідчене такими показниками: позитивно-дійове ставлення – 15,9 % (10 кл.), 16,3 % (11 кл.); ситуативне ставлення – 28,7 % (10 кл.), 26,4 % (11 кл.); невизначене або негативне ставлення – 55,4 % (10 кл.), 57,3 % (11 кл.) [16, с. 22–24].

Пристаємо до думки М. Тимчика, Т. Скирди, А. Линник, які зазначають, що в процесі занять старшокласників прикладною фізичною підготовкою та військово-патріотичними іграми зусилля педагогів мають спрямовуватися на: формування в молодого покоління любові, вірності та відданості народу, Батьківщині, державі, духовно-моральної стійкості; готовність до самопожертви; виховання в молоді моральної відповідальності за наявну в державі ситуацію, відповідальність перед героями України, що боронять націю; сходження зростаючої особистості до військово-спрямованого патріотизму як духовної цінності; формування усвідомлення необхідності військово-прикладної, фізичної підготовки, військово-спортивних ігор у контексті єдності військово-патріотичного та фізичного виховання; вивчення тактико-технічних елементів у процесі військово-прикладної підготовки; формування в здобувачів освіти позитивного ставлення до занять з військово-патріотичного та фізичного виховання; формування готовності до захисту Вітчизни та служби у Збройних Силах України; масове залучення учнівської та студентської молоді до військово-патріотичного й фізичного виховання; формування практичних умінь і навичок; уміння самостійно організовувати виконання фізичних вправ та займатися спортом [21, с. 164].

Результати проведеного нами Всеукраїнського опитування показали необхідність проведення активної виховної роботи щодо військово-патріотичного виховання: мотивування учнів цілеспрямовано й систематично займатися своєю фізичною підготовкою, ширшого залучення старшокласників до заходів, ігор військово-патріотичної тематики, оновлення змісту, упровадження новітніх форм роботи, що відповідають запитам і уподобанням старшокласників – на виконання завдань військово-патріотичного виховання згідно оновленого законодавства.

Висновки. Таким чином, проведене наприкінці 2023 р. Всеукраїнське опитування старшокласників і вчителів щодо військово-патріотичного виховання в умовах освітнього процесу закладів загальної середньої освіти дозволило з'ясувати рівень усвідомленості

старшокласниками зв'язку подій історичного минулого України з її сьогоденням і майбутнім як незалежної держави, визначення їхнього бажання пов'язувати своє життя з Україною та працювати для її розвитку й становлення; ефективність змісту і форм військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти, їхню відповідність соціальному замовленню і запитам молодих людей; наявність у старшокласників чіткої позиції щодо патріотизму і його виявлення в сьогоденні, ставлення до виконання свого обов'язку як громадянина держави щодо її захисту, можливості самооцінки старшокласниками своєї активності й необхідності цілеспрямованих і поступальних кроків щодо цього вже зараз; наявність конкретних дій старшокласників на шляху моральної і фізичної підготовки до захисту України в майбутньому.

Проведене опитування засвідчило певні проблеми, що потребують осмислення та окреслюють перспективи освітнім закладам і їхнім працівникам переформатування своєї діяльності.

Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на теоретичне обґрунтування та експериментальну перевірку організаційно-педагогічних умов і технології забезпечення єдності фізичного й військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*, 2015. № 12–13. С. 26–27.
2. Бех І. Д., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2023. Т. 5. Вип. 2. С. 1–7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202>
3. Бородай Е. Класифікація методів військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі допризовної підготовки. *Витоки педагогічної майстерності*, 2020. Вип. 26. С. 25–28. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2020.26.227427>
4. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Д. Бека, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.
5. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (Дата звернення: 22.03.2024).
6. Закон України «Про основи національного спротиву» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (Дата звернення: 25.03.2024).
7. Зубалій М. Д. Класифікація методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді. *Фізичне виховання в рідній школі*, 2015. № 3. С. 36–39.
8. Івашковський В. В. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2002. 22 с.
9. Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. Новаторські підходи до виховання: цикл науково-практичних заходів Інституту проблем виховання НАПН України з нагоди всеукраїнського фестивалю науки. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2023. Вип. 5(1), С. 1–7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5141>
10. Канішевська Л. В. До питання військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах воєнного стану: організація і результати всеукраїнського опитування. *Наука і техніка сьогодні* (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні

науки», Серія «Техніка»). 2024, № 2(30). С. 544–552. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2\(30\)-544-552](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-544-552)

11. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України URL: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdyllo-novu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/> (Дата звернення: 24.03.2024)

12. Мисак Б. П. Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Тернопіль, 2010. 24 с.

13. Молодь України – 2017. Результати репрезентативного соціологічного дослідження НДЦ «Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка». URL: <https://dismp.gov.ua/molod-ukrainy-2017-rezultaty-reprezentatyvnoho-sotsiologichnoho-doslidzhennia/> (Дата звернення: 03.04.2024).

14. Назарчук А. А. Педагогічні умови формування у старшокласників готовності до вибору професії офіцера прикордонника: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2009. 20 с.

15. Остапенко О. І. Військово-патріотичне виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2019 р. / [За ред. І. Д. Бега, Р. В. Малиношевського]. Івано-Франківськ: НАІР, Вип. 8. 2020. С. 198–203.

16. Остапенко О.І., Тимчик М.В., Зубалій М.Д., Журба К.О., Бінецький Д.О., Касіч Н.П., Кузора І.В. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: навчально-методичний посібник. Київ, 2022. 165 с

17. Остапенко О. І., Тимчик М. В. Стан військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: аналіз результатів дослідження. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Київ: Інституту проблем виховання НАПН України, 2020. Вип. 24. Кн. 2. С. 56–71. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-2-56-71>

18. Остапенко О. І., Зубалій М. Д., Тимчик М. В. Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти: методичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 168 с.

19. Рагозіна В. В. Військово-патріотичне виховання учнів і учнівської молоді: організація Всеукраїнського опитування. *Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 листопада 2023 р.). Івано-Франківськ: «НАІР», 2023. С. 222–226.

20. Стратегія воєнної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (Дата звернення: 25.04.2023).

21. Тимчик М. В., Скирда Т. С., Линник А. М. Єдність військово-патріотичного і фізичного виховання учнівської та студентської молоді. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2023. Вип. 2(160), С. 162–165. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.02\(160\).34](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.02(160).34)

22. Ціпан Т. Військово-патріотичне виховання молоді в умовах воєнного стану. *Іноватика у вихованні*, 2022. Вип. 16. С. 223–232. <https://doi.org/10.35619/iiv.v1i16.498>

References

1. Bekh, I. D., & Chorna, K. I. (2015). Prohrama ukraïnskoho patriotichnogo vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi [Programme of Ukrainian patriotic education of children and students]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*, 12-13, 26–27.

2. Bekh, I. D., Kanishevska, L. V., & Malynoshevskiy, R. V. (2023). Stratehiia viiskovo-patriotichnogo vykhovannia ditei ta molodi v systemi osvity Ukrainy: realii ta oriientovni pozytsii [Strategy of military-patriotic education of children and youth in the education system of Ukraine: Realities and indicative positions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1–7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202>

3. Borodai, E. (2020). Klyasyfikatsiia metodiv viiskovo-patriotichnogo vykhovannia starshoklasnykiv u protsesi dopryzovnoi pidhotovky [Classification of methods of military-patriotic education of high school students in the process of pre-conscription training]. *Vytoky pedahohichnoi maïsternosti*, 26, 25–28. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2020.26.227427>

4. Bekh, I. D., & Malynoshevskiy, R. V. (Eds.). (2023). *Viiskovo-patriotichne vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v systemi osvity Ukrainy: stratehichni napriamy* [Military-patriotic education of children and student youth in the education system of Ukraine: Strategic directions]. Ivano-Frankivsk: NAIR.

5. *Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti»* [The Law of Ukraine “On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civil Identity”]. (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
6. *Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu»* [The Law of Ukraine “On the Foundations of National Resistance”]. (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
7. Zubalii, M. D. (2015). Klasyfikatsiia metodiv viiskovo-patriotychnoho vykhovannia dopryzovnoi molodi [Classification of methods of military-patriotic education of pre-conscription youth]. *Fizychne vykhovannia v ridnii shkoli*, 3, 36–39.
8. Ivashkovskiy, V. V. (2002). *Pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do sluzhby v Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Pedagogical conditions for the formation of high school students' readiness for service in the Armed Forces of Ukraine] (Dissertation Abstract, Kyiv).
9. Kanishevska, L. V., & Malynoshevskiy, R. V. (2023). Novatorski pidkhody do vykhovannia: tsykl naukovo-praktychnykh zakhodiv Instytutu problem vykhovannia NAPN Ukrainy z nahody vseukrainskoho festyvaliu nauky [Innovative approaches to education: a series of scientific and practical events of the institute of problems on education of NAES of Ukraine on the occasion of the all-Ukrainian festival of science]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 5(1), 1–7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5141>
10. Kanishevska, L. V. (2024). Do pytannia viiskovo-patriotychnoho vykhovannia starshoklasnykiv v umovakh voiennoho stanu: orhanizatsiia i rezultaty vseukrainskoho opytuvannia. [The question of military-patriotic education of high school students under martial law: Organization and results of the All-Ukrainian survey]. *Nauka i tekhnika sohodni (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Fizyko-matematychni nauky», Seriiia «Tekhnika»)*, 2(30), 544–552. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2\(30\)-544-552](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-544-552)
11. *Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy* [The Concept of national-patriotic education in the educational system of Ukraine]. (2022). Retrieved from <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdilo-novu-kontseptsiyu-patriotychnogo-vykhovannia/>
12. Mysak, B. P. (2010). *Formuvannia viiskovo-patriotychnoi hotovnosti uchnivskoi molodi do zakhystu Vitchyzny* [Formation of military-patriotic readiness of student youth to protect the Motherland] (Dissertation Abstract, Kyiv).
13. *Molod Ukrainy – 2017: Rezultaty reprezentatyvnoho sotsiolohichnoho doslidzhennia* [Results of the representative sociological study “Youth of Ukraine – 2017”]. (2017). Retrieved from <https://dismp.gov.ua/molod-ukrainy-2017-rezultaty-representatyvnoho-sotsiolohichnoho-doslidzhennia/>
14. Nazarchuk, A. A. (2009). *Pedahohichni umovy formuvannia u starshoklasnykiv hotovnosti do vyboru profesii ofitsera prykordonnyka* [Pedagogical conditions for the formation of high school students' readiness to choose the profession of a border guard officer] (Dissertation Abstract, Kyiv).
15. Ostapenko, O. I. (2020). Viiskovo-patriotychno vykhovannia uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity v umovakh ideinosvitohliadnoi konfrontatsii [Military-patriotic education of students of institutions of general secondary education in conditions of ideological and worldview confrontation]. *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiinyi potentsial*, 8, 198–203.
16. Ostapenko, O. I., Tymchyk, M. V., Zubalii, M. D., Zhurba, K. O., Binetskyi, D. O., Kasich, N. P., & Kuzora, I. V. (2022). *Viiskovo-patriotychno vykhovannia uchniv v umovakh ideinosvitohliadnoi konfrontatsii* [Military and patriotic education of students in conditions of ideological and worldview confrontation]. Kyiv.
17. Ostapenko, O. I., & Tymchyk, M. V. (2020). Stan viiskovo-patriotychnoho vykhovannia starshoklasnykiv v umovakh ideino-svitohliadnoi konfrontatsii: analiz rezultativ doslidzhennia [The state of military-patriotic education of high school students in the conditions of ideological and worldview confrontation: Analysis of the research results]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 24(2), 56–71. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-2-56-71>
18. Ostapenko, O. I., Zubalii, M. D., & Tymchyk, M. V. (2019). *Metodyka formuvannia u starshoklasnykiv hotovnosti do zakhystu Vitchyzny v riznykh typakh zakladiv osvity* [Methodology of formation of high school students' readiness to protect the Homeland in various types of educational institutions]. Kropivnytskyi: Imeks-LTD.
19. Rahozina, V. V. (2023). Viiskovo-patriotychno vykhovannia uchniv i uchnivskoi molodi: orhanizatsiia Vseukrainskoho opytuvannia [Military-patriotic of students and students: Organization of an All-Ukrainian survey]. *Zrostaucha osobystist u smyslotsinnisnykh obryskakh: Conference Proceedings* (Kyiv, November 23) (pp. 222–226). Ivano-Frankivsk: NAIR.
20. The President of Ukraine. (2021). *Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy* [The Military Security Strategy of Ukraine] (Decree No. 121, March 25). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
21. Tymchyk, M. V., Skyrda, T. S., & Lynnyk, A. M. (2023). Yednist viiskovo-patriotychnoho i fizychnoho vykhovannia uchnivskoi ta studentskoi molodi [The unity of military-patriotic and physical education of pupils and student youth]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 2(160), 162–

165. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.02\(160\).34](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.02(160).34)

22. Tsipan, T. (2022). Viiskovo-patriotychne vykhovannia molodi v umovakh voiennoho stanu [Military-patriotic education of youth in military conditions state]. *Innovatyka u vykhovanni*, 16, 223–232. <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i16.498>

Liubov Kanishevska,
Doctor of Sciences in Education, Professor,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv

Victoriia Rahozina,
PhD in Pedagogy, Senior Researcher,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv

STATE OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION: RESULTS OF ALL-UKRAINIAN SURVEY OF STUDENTS AND TEACHERS

Abstract. *The purpose of the article is to highlight the results of the All-Ukrainian Survey (hereinafter AUS) on the implementation of military-patriotic education of students in general secondary education institutions, drawn from the scientific research paper “Organizational and Pedagogical Conditions and Technologies of the Unity of Physical and Military-Patriotic Education of Students in Institutions of General Secondary Education” (2023–2025) of the Laboratory of National and Patriotic Education of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.*

To achieve the goal, the following methods were used: analysis, classification, generalization, questionnaires in order to systematize and generalize the AUS’s empirical data on military-patriotic education of students in general secondary education institutions. The AUS aimed at determining the state of military-patriotic education in general secondary education institutions in Ukraine, covering 28,464 high school students and 21,665 teachers in general secondary education institutions in 19 regions and regional centers.

The AUS of high school students and teachers regarding military-patriotic education in the conditions of the educational process of general secondary education institutions made it possible to find out: the level of awareness among high school students of the connection between the events of the historical past of Ukraine with its present and future as an independent state, the determination of their desire to connect their life with Ukraine and work for its development and formation; the effectiveness of the content and forms of military-patriotic education in general secondary education institutions, their compliance with the social order and demands of young people; the presence of high school students in a clear position regarding patriotism and its detection in the present, the attitude towards the fulfillment of their duty as a citizen of the state regarding its protection, the possibility of self-assessment by high school students of their own activity and the need for purposeful and progressive steps in this regard already now; presence of concrete actions of high school students on the way of moral and physical preparation for the defense of Ukraine in the future. The survey results revealed problems that need to be understood, and they outline the prospects for educational institutions to reformat their activities and consider the social order. Further scientific investigations will be aimed at theoretical justification and experimental verification of organizational and pedagogical conditions and technology to ensure the unity of physical and military-patriotic education of students in general secondary education institutions.

Key words: *military-patriotic education, the state of military-patriotic education, institutions of general secondary education, school students and students, teachers, the AUS, forms and methods of education.*

Стаття надійшла до редакції 09.05.2024.
Стаття прийнята до публікації 12.06.2024.